

УДК 342.7; 347.155.5

**УКРАЇНО-ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АСПЕКТ
ПРИМУСОВОЇ ГОСПІТАЛІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ
ДО ПСИХІАТРИЧНОГО ЗАКЛАДУ**

**UKRAINIAN-EUROPEAN ASPECT OF THE FORCED
HOSPITALIZATION OF PHYSICAL PERSON
IS TO PSYCHIATRIC ESTABLISHMENT**

Устінова-Бойченко Г.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Войчук Т.В.,
*студентка юридичного факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена висвітленню проблемних питань, пов'язаних із наданням психіатричної допомоги у примусовому порядку у вигляді госпіталізації фізичної особи до психіатричного закладу. Розглянуто зміни, які відбуваються в світлі здійснення реформування порядку надання психіатричної допомоги. У результаті проведеного дослідження встановлені проблемні питання процедури примусової госпіталізації фізичної особи до психіатричного закладу та запропоновано шляхи вирішення цих питань.

Ключові слова: недоторканність фізичної особи, немайнові права фізичної особи, психіатрична допомога, примусова госпіталізація до психіатричного закладу, окреме провадження, комісія лікарів-психіатрів.

Актуальність теми обумовлена тим, що протягом останніх декількох років в Україні простежується зростання кількості справ, які порушуються за заявами психіатричних лікарень, а також лікарів-психіатрів із питань примусової госпіталізації до психіатричних закладів. Одним із пріоритетних напрямів державної діяльності є збереження та укріплення здоров'я населення (у тому числі і психічного). Застосування примусових заходів медичного (психіатричного) характеру до фізичних осіб виступає крайнім заходом, який може застосовуватися лише з метою соціаль-

ного захисту особистих та суспільних інтересів у тих випадках, коли надання психіатричної допомоги в добровільному порядку неможливе через об'єктивні обставини (наприклад, наявність психічного розладу, в результаті якого особа не усвідомлює значення своїх дій). Реформування медичної системи, у тому числі системи надання психіатричної допомоги, повинно відбуватися з метою приближення її до демократичних стандартів, що існують у європейському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що окре-

ними проблемами примусової госпіталізації фізичної особи займалися такі вчені, як В.В. Комаров, О.С. Погребняк, Ю.Д. Притика, С.А. Чванкін, М.М. Ясинок, С.Я. Фурса та інші.

Дослідження питань примусової госпіталізації фізичної особи, як одного з видів психіатричної допомоги, дозволить проаналізувати процесуальну форму зазначеного заходу та його ефективність.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою цінністю і кожен має право на повагу до його гідності. Основний Закон України проголошує право кожної людини на особисту недоторканість, що включає фізичну (тілесну) і психічну недоторканість. Зміст фізичної недоторканності створює можливість фізичної особи автономно вирішувати питання про користування і розпорядження своїм тілом, а психічна – вільно вчиняти дії відповідно до своєї свідомості. Ці норми є безпосередньо діючими.

Право громадянина на медичну допомогу відповідно до цивільного законодавства України належить до категорії особистих немайнових прав, яке забезпечує природне існування фізичної особи. Реалізовувати будь-які особисті немайнові права фізична особа може самостійно і на свій розсуд.

Проте в Конституції передбачена можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина, але тільки в тій мірі, в якій це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, законних прав і інтересів інших осіб. Обмеження таких невід'ємних прав як право на особисту свободу, недоторканність, свободу пересування має місце при поміщенні особи, яка страждає на психічне захворювання, проти її волі в психіатричний лікувальний заклад [1]. У зв'язку з тим,

що надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку призводить до обмеження її свободи та особистої недоторканності, така процедура може здійснюватися тільки у судовому порядку з обов'язковою участю прокурора як гаранта захисту прав, свобод та інтересів такої особи. Госпіталізація особи до психіатричного закладу є одним із видів психіатричної допомоги у примусовому порядку.

У таких умовах постає питання аналізу цього аспекту на правовому рівні. Теоретичні підходи до вищевказаного питання були втілені на законодавчому рівні, практиці Конституційного Суду України та Європейського Суду з прав людини.

Крім цивільно-процесуального законодавства, порядок примусової госпіталізації в психіатричний заклад регулюється Законом України «Про психіатричну допомогу», який встановлює обов'язки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з організації надання психіатричної допомоги та правового і соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, регламентує права та обов'язки фахівців, інших працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги [4].

14 листопада 2017 р. Верховна Рада України прийняла в другому читанні законопроект згідно європейських стандартів, який покращив захист прав людини в сфері психіатрії. Новим стало забезпечення доступу до суду осіб, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру. Така зміна направлена на реалізацію рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Горшков проти України», де зазначено, що особу примусово утримували в психіатричній установі [6].

Відповідно до закону, лікарі-психіатри можуть надавати свою професійну медичну допомогу тільки в двох випадках: коли особа добровільно звер-

нулася за психіатричною допомогою та коли є обґрунтоване рішення суду щодо примусової госпіталізації. Окрім того, законодавець закріпив, що згода на госпіталізацію фіксується у медичній документації за підписом особи або її законного представника та лікаря-психіатра [9].

Дуже часто особам із психічними розладами проводять так звані «формальні» експертизи, які часто не відповідають критеріям незалежності і якості. Не кожна особа знає своє право на альтернативну медичну експертизу. Тобто особа, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, має право звернутися до обраного ним незалежного лікаря-психіатра з метою отримання висновку про стан свого психічного здоров'я і про необхідність застосування до неї примусових заходів медичного характеру.

У змінах було втілено рішення Конституційного суду про госпіталізацію недієздатних осіб до установи з надання психіатричної допомоги. Конституційний Суд України чітко визначив необхідність судового контролю при госпіталізації психічнохворої особи без її згоди до закладу з надання психіатричної допомоги. Законодавець оновив нормативний алгоритм, проте не зробив його імперативно судовим.

В окресленому контексті зміни стартували із прийняттям рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення ч. 1 ст. 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу), що знайшло своє відображення у новій редакції Закону України «Про психіатричну допомогу» [5, с. 9].

Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України розгляд

цивільних справ про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку здійснюється в окремому провадженні. Окреме провадження – це один із трьох видів проваджень у суді першої інстанції, в порядку якого розглядається визначене законом коло справ, загальною рисою яких є відсутність у них спору про право і метою яких є встановлення юридичного факту, створення умов здійснення прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Глава 10 присвячена та врегульовує порядок розгляду справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку [2].

Законом України «Про психіатричну допомогу» (ст. 11–14) визначається, перш за все, коло заявників та предмет заяви по цій категорії цивільних справ. Заявником, по-перше, може бути лікар-психіатр. Предметом його заяви може бути вимога про:

- 1) психіатричний огляд особи у примусовому порядку;
- 2) надання особі амбулаторної психіатричної допомоги;
- 3) продовження амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку.

По-друге, заявником може бути представник психіатричного закладу. Предметом його заяви може бути вимога про:

- 1) госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку;
- 2) про продовження госпіталізації особи у психіатричному закладі у примусовому порядку [4].

Статтею 339 Цивільного процесуального кодексу України визначено підсудність таких справ. Зокрема, відповідно до частини першої статті 339 ЦПК України за умов, визначених Законом України «Про психіатричну допомогу», заява лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, про надання

особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку подається до суду за місцем проживання особи, а заява представника закладу із надання психіатричної допомоги про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку та заява про продовження такої госпіталізації подаються до суду за місцезнаходженням зазначеного закладу.

Особливою вимогою до заяв про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку є обов'язок заявника зазначити підстави для надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, встановлені Законом України «Про психіатричну допомогу». Підстави, встановлені зазначеним законом, повинні підтверджуватися певними доданими до заяви документами:

1) до заяви лікаря-психіатра додається висновок лікаря-психіатра;

2) до заяви представника психіатричного закладу додається висновок комісії лікарів-психіатрів та інші відповідні матеріали [2].

Висновок комісії лікарів-психіатрів про примусову госпіталізацію має носити доказовий характер, тобто крім діагнозу і опису стану фізичної особи, повинен міститися виклад конкретних фактів, які мали місце в діях, висловлюваннях, особливості поведінки особи, яка страждає на психічний розлад, на підставі яких прийнято рішення про необхідність примусової госпіталізації. Іншими словами, кожен лікар-психіатр, який приймає рішення про примусову госпіталізацію, повинен скласти предметний доказовий опис, з якого із достатнім ступенем визначеності можна було б зробити висновок, що особа відповідає одному із двох критеріїв, наведених у ст. 14 ЗУ «Про психіатричну допомогу» і є підставою для примусової госпіталізації [4].

Виникає питання: яким повинен бути кількісний склад комісії лікарів-

психіатрів, і чи законний висновок комісії лікарів-психіатрів, до складу якої входить два лікарі-психіатра? Закон відповіді на це питання не дає.

Коли суд приймає рішення про необхідність примусової госпіталізації хворого до психіатричного закладу, лікарі його виконують. У той же час на сьогодні існує ряд європейських документів, які конкретно описують, як це повинно виконуватися. У них, зокрема, йдеться про те, чи повинні психіатри призначити хворому ліки до рішення суду, на скільки годин, діб тощо, тому повинен бути певний алгоритм виконання рішення суду, якого поки що немає в жодному нормативному акті України.

Європейський Суд з прав людини також вказує на те, що закон вимагає, щоб суди розглядали всі справи про примусову госпіталізацію на підставі медичних документів, які є суттєвою гарантією.

Однак виходячи з принципу презумпції невинуватості у вчиненні злочину, закріпленого у ст. 62 Конституції, ст. 2 Кримінального кодексу України, а також із сформульованого у ст. 3 Закону «Про психіатричну допомогу» принципу презумпції психічного здоров'я людини (згідно з яким кожна особа вважається такою, що не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах і в порядку, передбачених зазначеним та іншими законами), судам слід мати на увазі, що до набрання законної сили судовим рішенням про неосудність особи і застосування до неї примусових заходів медичного характеру вона не обмежується в правах, якими наділена згідно із Конституцією і законами України [1, с. 3].

На рішення судів про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути подано апеляційні, касаційні скарги або подання у порядку, передбаченому ЦПК України.

Європейський Суд з прав людини відносить примусову госпіталізацію

до позбавлення людини фізичної свободи (Рішення по справі «Гюльфуччі проти Франції»). Саме в силу цього роль суду в таких випадках не може зводитися лише до формального задоволення заяви про примусову госпіталізацію особи або про продовження терміну його примусової госпіталізації: суд зобов'язаний упевнитися, що відсутні підстави сумніватися в достовірності та повноті відомостей, представлених лікарями-психіатрами на підтвердження необхідності проведення судового засідання, при цьому такі відомості не можуть мати для суду заздалегідь встановленої сили і підлягають оцінці в повній мірі з іншими доказами [7, с. 8].

Сфера психіатрії особливо чутлива і потребує максимально чіткого й визначеного законодавчого регулювання, аби запобігти зловживанню, дискримінації та створити комфортні нормативні умови для осіб, які страждають на психічні розлади, з одного боку, а з іншого, – для осіб, які таку допомогу надають. Пропонуємо закріпити норму про кількісний склад комісії лікарів-психіатрів, прийняти нормативний акт відповідно до європейських стандартів, про те, чи повинні психіатри призначати хворому ліки до рішення суду, на скільки годин, діб та інше, і встановити певний алгоритм виконання рішення суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Дата звернення 12.03.2019).
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення 04.11.2018. URL: Режим доступу :<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 12.03.2019).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р, № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Дата звернення 12.03.2019).
4. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III. Дата оновлення 20.12.2018. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>. (Дата звернення 12.03.2019).
5. Рішення Конституційного суду України від 01 червня 2016 р. № 2-рп/2016. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS16019.html (Дата звернення 12.03.2019).
6. Рішення ЄСПЛ від 08 листопада 2005 р. Заява № 67531/01. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_090http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS16019.html (Дата звернення 12.03.2019).
7. Практика ЄСПЛ. Український аспект від 22 серпня 2018 р. URL: <https://www.echr.com.ua/yespl-rozglyanuv-umovi-pravomirnosti-primusovo%D1%97-psixiatrichno%D1%97-gospitalizaci%D1%97/>. (Дата звернення 12.03.2019).
8. Практика ЄСПЛ. Український аспект від 26 липня 2018 р. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-gyulfuchchi-proti-franci-pres-reliz/> (дата звернення 12.03.2019).
9. Українська Гельсінська спілка з прав людини URL: <https://helsinki.org.ua/articles/verhovna-rada-pryjnyala-vazhlyvi-zakonoproekty-napravleni-na-zahyst-osib-iz-psyhichnymy-rozladamy/> (дата звернення 12.03.2019).

Статья посвящена освещению проблемных вопросов, связанных с оказанием психиатрической помощи в принудительном порядке в виде госпитализации физического лица в психиатрическое учреждение. Рассмотрены изменения, которые происходят в связи с осуществлением реформирования порядка оказания психиатрической помощи. В результате проведенного исследования установлены проблемные вопросы процедуры принудительной госпитализации физического лица в психиатрическое учреждение и предложены пути решения этих вопросов.

Ключевые слова: неприкосновенность физического лица, неимущественные права физического лица, психиатрическая помощь, принудительная госпитализация в психиатрическое учреждение, отдельное производство, комиссия врачей-психиатров.

The article is devoted to the coverage of problematic issues related to the provision of psychiatric care in a forced order in the form of hospitalization of an individual to a psychiatric institution. The changes that take place in the light of the reform of the procedure for providing psychiatric care are considered. As a result of the study, problem issues of the procedure of forced hospitalization of an individual to a psychiatric institution were established and ways of solving these issues were proposed.

Key words: immunity of an individual, non-property rights of an individual, psychiatric care, forced hospitalization to a psychiatric institution, separate proceedings, commission of psychiatric doctors.
